

Ю. В. Терещенко

ІНСТИТУТ ДЕЛЕГАТОК ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНА ОСНОВА РАДЯНСЬКОГО ЖІНОЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ В 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

Дана стаття присвячена дослідженю інституту жіночих делегатських зборів в Радянській Україні в 1920-х – на початку 1930-х рр. Особлива увага приділяється становленню та еволюції інституту делегаток, теоретичним та політичним принципам його функціонування, а також досліжується склад делегаток, особливості їх соціального статусу, основні напрямки та підсумки діяльності. Результати даного дослідження свідчать про те, що делегатські збори були головною формою залучення жінок до громадської та політичної діяльності.

Ключові слова: делегатка, делегатські збори, жіночий рух, жіноче питання, жінвідділ.

На сучасному етапі з розвитком „жіночої історії” та гендерних досліджень дедалі більша увага в історичній науці приділяється особливостям гендерного укладу українського суспільства і, зокрема, дослідженю особливостей жіночого руху на різних етапах суспільного розвитку. Загальну характеристику радянського жіночого руху у контексті радянської моделі вирішення жіночого питання містять роботи західних дослідників М. Бакли [1], Р. Стайтса [17], Б. Клеменс [2], а також сучасних російських вчених С. Айвазової [3] та М. Аракелової [4]. Розвиток радянського жіночого руху в Україні досить побіжно досліджується в працях М. Богачевської-Хомяк [6] та Л. Стефаненко [18]. У всіх вищезгаданих роботах наголос зроблено на дослідженні ідейних основ радянської політики у жіночому питанні, велика увага приділяється вивченням поглядів лідерів жіночого руху та діяльності партійних жінвідділів. В той же час такий ключовий організаційний елемент жіночого руху, як інститут делегатських зборів, лишається майже недослідженим.

Мета даної роботи – дослідити процес становлення, особливості організації та функціонування інституту делегаток, визначити його роль і місце в контексті розвитку жіночого руху в Україні та простежити еволюцію його діяльності на протязі всього періоду існування (1920-ті - початок 1930-х рр.)

Радянський жіночий рух постав на початку 1920-х рр. фактично на порожньому місці, оскільки зі встановленням радянської влади багаті традиції українського жіночого руху другої половини XIX – початку ХХ ст., який мав загальнодержавний, безпартійний та національний характер та був незалежним від влади, були відкинуті. Всі жіночі організації, що діяли до революції (Спілка Рівноправності Жінок, «Харківське товариство взаємодопомоги працюючих жінок», що існувало до 1919 р. [16, с. 98-101], товариства оборони жінок, Жіночі Клуби та ін.), приlinили своє існування. Але в першій половині 1920-х років спостерігалося стихійне зростання громадської активності жіночого населення і їх прагнення до організації під впливом звісток про нові права жінок. В районах, де робота серед жінок не велася через брак

кадрів та коштів, селянки збиралися у більшості випадків під керівництвом місцевих вчительок та обирали власні організації, називаючи їх «жінвідділами», «жіночими комітетами» [23, ф. 1, оп. 20, спр. 346, арк. 93]. Подібна непідконтрольна активність жінок викликала занепокоєння влади, оскільки, враховуючи дореволюційні надбання жіночого руху, який перетворився на важливий сегмент громадянського суспільства та мав значні успіхи в організації жінок, більшовики побоювались, що в умовах революційного піднесення організація активної частини жіночого населення відбудеться сама по собі, стихійно або ж під впливом опозиційних політичних сил.

Організаційно основою жіночого руху та одночасно основою формою роботи жінвідділів серед жінок стали делегатські збори, що були створені в Україні 1920 р. (в Росії вони почали діяти 1919 р.) та існували до 1933 р. Вираз «жіночі делегатські збори» мав подвійне значення. По-перше, це було об'єднання, організація трудящих жінок. По-друге, це означало засідання делегаток, які були частиною роботи делегатських зборів як організації.

В цей же час розвиток жіночого руху в Західній Україні позначився виникненням потужної організації, що об'єднала жінок різних соціальних верств та політичних поглядів. «Союз українок», найбільш впливова та масова організація жінок Східної Галичини та Волині в 1920-30-х рр., мав розгалужену мережу сільських осередків та міських відділень, делегатки яких на щорічних зборах у Львові обирали головну управу з п'ятьох жінок (голова, два її заступники, секретар та скарбник), яка мала також одинадцять відділів з власним апаратом [6, с. 201-203]. На відміну від західноукраїнського, радянський жіночий рух у вказаній період не набув оформлення у вигляді подібних чітко структурованих всеукраїнських громадських організацій. Делегатські збори представляли жінок конкретного підприємства або адміністративної одиниці (села чи району в містах), ніяких керівних органів та центрального апарату створено не було. Партийні відділи по роботі серед робітниць та селянок (жінвідділи), створені в Україні на початку 1920 року, які безпосередньо виступали організаторами і керівниками жіночого руху, належали до владних структур і громадськими організаціями за своєю суттю не являлись.

З точки зору партійних ідеологів, призначення делегатських зборів як організації полягало в наступному: 1) вони мали стати основою формою зв'язку між партією і жіночим населенням, засобом систематичного, регулярного спілкування та впливу; 2) делегатські збори повинні були слугувати, головним чином, школою практичної роботи для простих, в масі своїй малописьменних або неписьменних робітниць та селянок. Ця форма організації жіночого руху була запропонована І. Арманд, яка вважала їх «без сумніву найважливішим органом всієї нашої роботи» [5, с. 102]. Вона називала цю форму роботи «пропаганда ділом» та вважала, що таким чином жінки навчаться «як працювати, як застосовувати свої сили, як позбавитись залишків недовіри до себе». І. Арманд підкреслювала, що «делегатські збори дають нам можливість шляхом тривалого впливу виховувати безпартійних робітниць та селянок в дусі комунізму» [5, с. 102]. Делегатські збори цінувалися партійними ідеологами за те, що вони сприяли підвищенню політичної свідомості жінок, готували їх до роботи та включали їх до державних інститутів [5, с. 103].

Проведення виборів делегаток та керівництво їх роботою було обов'язком жінвідділів та жінорганізаторів. В містах делегатські збори створювалися на вели-

ких підприємствах, де працювало більше 300 робітниць, а також при міських, районних та новітових жінвідділах для робітниць дрібних підприємств, ремісниць та дружин робітників [8, с. 398]. На селі делегатські збори створювались при волосних комітетах партій або в окремих населених пунктах за умови наявності там сильного комуністичного осередку [19, с. 90].

До 1923 р. вибори сільських делегатських зборів проводилися раз на 6 місяців, в містах – раз на 4 місяці, а згодом – раз на рік [22, ф. 1, оп. 1, спр. 297, арк. 14]. Виборність зборів була формальною, оскільки вибори не відповідали демократичній процедурі: вони були безальтернативними, кандидаток відбирали виключно жінвідділи і виносили на обговорення загальних зборів. Така система виборів мала не допустити обрання небажаних елементів (меншовиків, есерок та ін.). Членами делегатських зборів могли стати тільки особи, що мали виборчі права. Делегатки могли бути переобраними достроково, якщо вели антирадянську агітацію чи виступали від імені партій, що не стояли на платформі радянської влади, а також за вимогою делегатських зборів та у разі невиконання дорученої роботи [19, с. 93].

Радянський жіночий рух міг існувати виключно як рух пролетарський за своїм соціальним складом, це був рух трудящих жінок, робітниць та селянок. Тому вибори до делегатських зборів організовувались таким чином, щоб забезпечити перевагу пролетарського елементу. В містах районні делегатські збори, що складалися з жінок різних соціальних верств, комплектувалися так, щоб робітниці складали в них більшість в такому співвідношенні: 70% робітниць, 30% службовок, домашніх робітниць та інших. Але з середини 1920-х рр. відсоток робітниць зменшився (до 45,8 % 1926/27 р.), і досить значну частину делегаток (25,6 % 1926/27 р.) почали складати домогосподарки, оскільки більшість робітниць вже пройшли через делегатські збори в попередні роки і до громадської роботи почало залучатися «неорганізоване» жіноче населення міст [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 42].

На селі пільгові норми встановлювалися для незаможниць, наймичок та робітниць радгоспів: 1 делегатка обиралася від 25 селянок та від 10 робітниць радгоспів та наймичок [14, с. 10]. Біля 65 % сільських делегаток становили незаможниці, наймички та робітниці, середнячок було лише 20 % [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 45]. На селі діяльність жіночих організацій мала сприяти соціальному розшаруванню села, оскільки заможні селянки (куркульки) до виборів не допускалися, а в тих випадках, коли склад зборів не задовольняв місцеву партійну організацію, їх розпускали і призначали перевибори [23, ф. 1, оп. 20, спр. 4213, арк. 7]. На початку 1930-х років у зв'язку з організацією делегатських зборів цього року за виробничим принципом (колгосп, радгосп, цех, зміна) більшість сільських делегаток склали колгоспниці – 62,7 % [13, с. 83].

Склад сільських делегатських зборів оновлювався повільніше, ніж в містах, оскільки до складу нових зборів переобиралось багато делегаток з попереднього складу – в середньому 25-35 % (а в містах – близько 15 %), що обумовлювалось інертністю сільського жіночого населення [10, с. 41; 23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 43, 58, 61]. Але одночасно це свідчило про формування невеликих груп активних жінок, участь яких у громадському житті була постійною та регулярною.

Точна кількість делегаток 1920-1921 рр. невідома, за приблизними даними жінвідділів у містах було біля 6 тис. делегаток, тоді як в селах – 5 тис. [23, ф. 1, оп.

20, спр. 1783, арк. 77]. 1922 рік позначився розгортанням палких дискусій щодо доцільності існування окремих жіночих організацій та згортанням діяльності жінвідділів у більшості українських губерній, за винятком Харківської, Подільської та Катеринославської. Секретарі партійних комітетів направляли працівників жінвідділів на інші ділянки роботи, мотивуючи це тим, що «в процесі революції робітниці та селянки настільки вже виростили політично, що не потребують спеціального підходу» [23, ф. 1, оп. 20, спр. 1783, арк. 68]. В цей період кадри осередкових та волосних організаторів розпалися, делегатські збори повсюдно припинили існування, окрім кількох повітів Одеської та Харківської губерній [23, ф. 1, оп. 20, спр. 1783, арк. 76]. Лише після того, як травневий пленум ЦК КП(б)У 1923 р. наказав місцевим партійним комітетам знову виділити відповідальних працівників для роботи серед жінок, діяльність делегатських зборів була відновлена [23, ф. 1, оп. 20, спр. 1783, арк. 68]. На кінець 1923 р. вони існували у всіх губернських та 90 % повітових міст та у 50 % волостей [23, ф. 1, оп. 20, спр. 1783, арк. 77]. В наступні роки зі зростанням партійного апарату мережа делегатських зборів розширявалась і відповідно збільшувалась кількість делегаток: 1922/23 р. – 16,5 тис., 1924/25 р. – 69,3 тис., 1927/28 р. – 125 тис., 1929/30 р. – майже 143 тис., 1930/31 р. – майже 250 тис. [10, с. 35; 13, с. 81-82].

З загальної кількості обраних делегаток (досить великої) внаслідок численних труднощів далеко не всі приймали активну участь в громадській роботі. Середня відвідуваність зборів становила 30-60 %, в ході роботи 20-30 % делегаток відсювались з різних причин. В промислових округах (Сталінському, Макіївському та ін.) відсів становив до 35-40 % делегаток через плинність жіночої робочої сили та важкі побутові умови [10, с. 37, 41; 23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 43, 49]. В практичній роботі в секціях рад та громадських організаціях брало участь менше половини делегаток, окрім Харкова та Києва, де до активної громадської діяльності залучалося більше 70 % складу делегатських зборів [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 43, 53].

Спробуємо визначити, що означало для жінки того періоду бути делегаткою. Термін «делегатка» означав тимчасовий стан та мав на увазі період, протягом якого найбільш активні представниці жіночого населення мають змогу швидко оволодіти політичною свідомістю та кваліфікацією для подальшої участі в соціалістичному будівництві. Більшість делегаток були молодими за віком, оскільки молодь значно легше засвоювала нові моделі поведінки та була менше обтяжена сімейними проблемами. За даними 1926/27 р. в містах делегаток віком до 23 років було 36,4 %, з 24 до 35 років – 45,1 %, з 36 до 45 років – 14,8 %; в селах – відповідно 32,2 %, 20,5 % і 20,5 % [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 42, 45]. Делегатками ставали переважно безпартійні жінки, оскільки сам інститут делегатства був розрахований на залучення до громадського життя саме «несвідомих» безпартійних мас. Жінки, обрані делегатками, автоматично визнавалися більш передовими та свідомими, їх статус по-мітно підвищувався в порівнянні з неорганізованим жіночтвом. Постать делегатки в 1920-ті роки була знаковою і, фактично, втілювала в собі всі основні риси ідеальної «нової жінки» - громадської діячки, активістки, що невтомно бере участь у розбудові соціалістичного суспільства. Діяльності делегаток були присвячені окремі тематичні розділи в жіночих журналах «Комунарка України» [20] та «Селянка України» [21].

Повсякденна практика свідчила, що жінок було досить непросто залучити до роботи делегатками. З одного боку, заважала малописьменність, відсутність навичок громадської роботи, низький рівень загальної культури, подвійний тягар домашніх обов'язків та праці на виробництві або у власному господарстві [20, 1923, № 2-3, с. 41-42]. Також жінок відлякувало надмірне навантаження делегатськими дорученнями.

З іншого боку, негативне ставлення чоловічої частини населення до жіночої активності було однією з головних перепон до її розвитку. Місцева влада, в тому числі партійні осередки, ставилась до делегаток зневажливо, ігноруючи їх спроби запропонувати свою допомогу або ж навіть активно перешкоджаючи їх діяльності [10, с. 40]. Не виділялись кошти на організацію зборів та приміщення для їх засідань, жінорганізаторам не вистачало часу на свої прямі обов'язки через надмірне навантаження іншими партійними дорученнями, тому часто робота серед жінок зводилася лише до процедури перевиборів, після яких делегатки розходилися по домівках і не збирались до наступного року [20, 1929, № 37, с. 13]. С. Зоріна, що очолила роботу серед жінок в Одеській губернії, дуже емоційно описувала труднощі роботи на селі, жаліючись, що голови ревкомів здебільшого дивилися на жінорганізаторів як на незрозумілих чужинців, «людей з потойбічного світу». Реакція була однозначна: «Що це за бабські діла... Де це слухано, щоб баби збирались» [9, с. 3].

Піти в делегатки вважалось ганьбою, це часто викликало осуд всього села як щось непристойне та позбавлене сенсу. У Маріуполі делегатка вказувала, що про активісток на селі кажуть: «ні на що нездатна, тому й пішла на громадську роботу». У Мелітополі селянка скаржилась на те, що, на думку односельчан, активна селянка – «гуляща» [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2274, арк. 19]. Негативне ставлення до делегаток зумовлювалось багато в чому прагненням жінвідділів надати діяльності жіночого активу яскраво вираженого антитрадиціоналістського забарвлення. Делегатки мали виступати призвіннями в боротьбі з релігійними забобонами, за новий побут та сімейні стосунки: викидати ікони, не відвідувати церкву, замінити церковні обряди новими, радянськими – жовтневими замість хрестин, червоні весілля замість вінчання і т.п. [10, с. 41; 21, 1925, № 1, с. 15, № 2, с. 17; 20, 1924, № 7, с. 23]. Траплялись випадки, коли селяни розглядали делегатські зібрання як особливі жіночі організації, спрямовані проти чоловіків. Цьому сприяла агресивна, бойова риторика жінорганізаторів, які спонукали жінок боротися за свої права та звертатися по допомогу до владних установ та суду проти власних чоловіків [21, 1926, № 15, с. 6-8]. Поява на селі енергійної організаторки іноді спричиняла серйозні конфлікти. Так, в Будьонівській сільраді в Донбасі районна організаторка не допустила селян на жіночі делегатські збори. В результаті селяни домовились не допускати жінок на загальні сільські збори, де вирішувались важливі питання життя села [10, с. 40]. Жінки в багатьох випадках змушені були витримувати справжні «битви» з чоловіками та батьками, шлях громадської діяльності для багатьох делегаток починається із розлучення. Тож, цілком закономірним є значний відсоток самотніх жінок (неодружених, розлучених, вдів) серед делегаток, особливо на селі (у складі сільських делегатських зборів 1926/27 р. близько 36 % становили незаміжні жінки) [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 45].

Діяльність делегаток складалася з трьох частин: теоретичні заняття, учбова практика в державних установах та громадських організаціях, участь в масових кампаніях. Програма мала допоміжний характер, давала не завершенну систему знань, а необхід-

ний мінімум відомостей про господарське будівництво, про радянську владу та основні конкретні завдання на даний момент. Для теоретичних занять делегатки збиралися два рази на місяць, вивчали в основному політичні питання: Комуністична партія і робітничий клас; основні завдання розвитку промисловості та сільського господарства; завдання Рад, профспілок, кооперації, комсомолу [19, с. 94; 20, 1923, № 2-3, с. 42-43]. Політичну підготовку делегаток можна було прирівняти до партійної школи першого ступеня. Крім теоретичних питань на кожному занятті порушувались питання практичної роботи місцевих владних установ, практикувались звіти їх представників на засіданнях делегаток. Наприклад, 1923 р. делегатки Петінського району Харкова на своїх зборах заслухали піврічний звіт губернської прокуратури та прийняли рішення про необхідність активної участі в роботі судових органів [20, 1923, № 5-6, с. 26].

Головною складовою роботи делегаток була учебова практика, оскільки основний наголос робився на формуванні у них громадсько-політичних навичок, бо передбачалося, що в процесі роботи делегатських зборів значний відсоток цих жінок буде висунуто на громадську роботу [15, с. 28].

З метою «практичного ознайомлення з радянським господарством та професійним будівництвом» при кожних делегатських зборах з 1921 р. працювало чотири секції: кооперативна, професійна, охорони материнства та дитинства, соціального виховання. Кожна делегатка була прикріплена до однієї з секцій і проходила практику у відповідних секціях і комісіях місцевих Рад та комнезамів, а також в профспілкових і кооперативних органах [10, с. 36, 40]. Делегаткам також доручали обстеження стану технічного обладнання на підприємствах, організації охорони праці, вирішення трудових конфліктів, роботу державних крамниць, кооперативів, їдалень, медичних установ [20, 1923, № 2-3, с. 22-24, № 5-6, с. 13-14; 1927, № 2, с. 9].

Протягом 1920-х років в діяльності делегатських зборів чітко простежується соціальна спрямованість. В цей період, коли державний апарат мав обмежений бюджет і перебував на стадії становлення, радянська влада намагалася виробити нові механізми залучення громадськості до вирішення гострих соціальних проблем. Делегатські збори були засобом притягнення жінок до вирішення проблем, пов'язаних з громадським харчуванням, вихованням дітей, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням, охороною жіночої праці і т.п. Саме жінки мали, за задумом В. Леніна, стати «поліцією добробуту», тобто взяти на себе організацію соціальної опіки та налагодження побуту [12, с. 165]. Резолюція 1-ї Міжнародної конференції комуністок визначала як одне з найважливіших завдань пролетарського жіночого руху «всебічну участь жінок в проведенні заходів, що полегшують становище жінок – організації ясел, громадських їдалень, пралень та т.п.» [8, с. 197].

В 1920-1923 рр. делегатки стали фактично основними учасницями масових кампаній гуманітарного характеру – «Місяць допомоги безпритульній дитині», «Місяць Червоної Казарми», «Неділя допомоги хворому та пораненому червоноармійцю» та ін. Делегатки чистили казарми, створювали спеціальні артілі для шиття білизни для червоноармійців, збирали кошти на одяг та продовольство [23, ф. 1, оп. 20, спр. 1783, арк. 75-76; 22, ф. 1, оп. 1, спр. 296, арк. 2, 19, 50]. Влітку 1921 р. кілька десятків артілей харківських делегаток виїхали в села, щоб допомогти сім'ям червоноармійців (обробляли землю, ремонтували будинки, розміщували голодуючих дітей з великих

родин по дитячих притулках та шпиталах і т.п.) [22, ф. 1, оп. 1, спр. 656, арк. 1]. Значну роль делегатки відіграли у допомозі дітям: забирали безпритульних дітей з вулиць, власноруч ремонтували притулки, шили одяг, розпоряджалися коштами, виділеними Радою захисту дітей. Делегатські збори на своїх засіданнях оголошували себе мобілізованими на допомогу дітям [22, ф. 1, оп. 1, спр. 311, арк. 1; ф. 1, оп. 1, спр. 656, арк. 11; 20, 1923, № 2-3, с. 48]. Так, в Гуляйпольському повіті 15 дитячих ясел та 50 дитячих будинків повністю обслуговувалися делегатками, які працювали у вільний час безкоштовно [20, 1923, № 2-3, с. 45]. В 1920-1921 рр. Центральний відділ робітниць і селянок практикував залучення делегаток до роботи установ соціального виховання та охорони материнства і дитинства, кооперативних організаціях у якості своєрідних комісарів жінвідділів шляхом укладення угод з відповідними органами [23, ф. 1, оп. 20, спр. 346, арк. 25, 59-60; спр. 347, арк. 26, 31]. Жінвідділи на місцях всіма способами домагалися включення делегаток до складу керівних органів кооперативів, профспілок, комнезамів [23, ф. 1, оп. 20, спр. 347, арк. 14, 20, 28]. В умовах браку професійних кадрів відділи виконкомів рад, що відповідали за гуманітарну політику, зверталися до жінвідділів з проханням прислати надійних делегаток для заміщення вакантних посад [23, ф. 1, оп. 20, спр. 347, арк. 16; спр. 819, арк. 7-8]. Але з розвитком бюрократичного апарату ця практика в наступні роки звелася нанівець. Делегатки не мали права безпосередньо втрутатися у внутрішній розпорядок роботи установ, до яких вони були прикріплені. Вони могли поставити питання про недоліки роботи певної установи, подати скаргу, ініціювати громадський осуд певного посадовця із залученням преси і т.п. Досить часто це приносило результат, але далеко не завжди владні органи дослухалися до голосу жінок.

Влада пропонувала жінкам захищати себе та свої права власними силами, тому зрозумілим було прагнення жінок використати делегатські збори для вирішення наочальних побутових проблем. Шадурська, що організовувала роботу серед жінок в Києві на початку 1920-х рр., казала, що «підходити до робітниць треба виключно з практичного боку... Де є ясла, там ми маємо прибічниць радянської влади» [23, ф. 1, оп. 20, спр. 347, арк. 16]. В селах багатодітні вдови, наймички, одинокі жінки, беручи активну участь у роботі делегатських зборів, сподівалися на покращення свого становища, на яку-небудь допомогу. З огляду на такий склад делегатських зборів досить часто їх діяльність була спрямована перш за все на допомогу родинам червоноармійців, спостереження за справедливим розподілом землі серед вдів та дружин червоноармійців. Одинокі делегатки в деяких селах об'єднувалися в артілі для спільної обробки землі [20, 1923, № 1, с. 35; № 4, с. 40]. Харківський губернський жінвідділ неодноразово в 1923-1925 рр. відмічав цей «соцзабезівський ухил» в діяльності сільських делегатських зборів, який часто відштовхував селянок-середнячок, логіка яких була проста: «У мене чоловік є, в делегатки не піду. Хай іде та, що не має чоловіка, може щось дадуть» [22, ф. 1, оп. 1, спр. 1263, арк. 44].

Очікуючи від делегатських зборів конкретної допомоги, жінки досить часто розчаровувались у їх діяльності через відсутність помітного результату. Так, в селі Петровка Артемівської округи селянки взагалі відмовились обирати делегаток, заявляючи, що не бажають мати нічого спільного з радянською роботою. Така поведінка була зумовлена нездовільною роботою місцевого райвиконкуму, який не виконав обіцянок щодо відкриття ясел та лікарні [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 44]. Під час переви-

борів делегатських зборів 1926/1927 р. в Баранівському районі були зафіксовані спроби зірвати перевибори, селянки відмовлялися голосувати, лунали вигуки: «Навіщо нам ці збори, у нас вони були і нічого не дали»; «Годі нам морочити голову, вже чули, ви тільки балакаєте, а діла не робите» і т. п. [23, ф. 1, оп. 20, спр. 2712, арк. 44].

В другій половині 1920-х років, особливо на початку першої п'ятирічки, акценти в діяльності делегатських зборів помітно змінилися. Влада намагалася спрямувати енергію делегаток передусім на проблеми, пов'язані з індустриалізацією та колективізацією. Проблеми соціальної опіки та сухо жіночі проблеми відійшли на другий план. В постанові ЦК ВКП(б) про чергові завдання партії по роботі серед робітниць та селянок від 15 червня 1929 р. межі застосування громадської активності жінок визначались чітко і недвозначно: на підприємствах делегатки мали «бути «застрільницями» в організації та проведенні соціалістичного змагання, помічниками партії в справі мобілізації мас на боротьбу за зниження собівартості, з прогулами; на селі делегатки мають стати «застрільницями» в проведенні практичних заходів з перебудови селянського господарства на соціалістичних началах, в боротьбі за підвищення врожайності та за поліпшення побуту» [11, с. 278]. З 1929 р. делегатські збори стали організовуватись за виробничим принципом (цех, бригада, зміна, колгосп, радгосп) з тим, щоб тісно зв'язати діяльність зборів з конкретними господарськими завданнями даного виробничого осередку [23, ф. 1, оп. 20, спр. 3115, арк. 11]. Загальноміський зліт делегаток Харкова в лютому 1933 р. був повністю присвячений проблемам раціоналізації виробництва, ударництву, боротьбі зі шкідниками та укладанню договору про соцзмагання з делегатками промислових підприємств Дніпропетровська [22, ф. Р-1606, оп. 1, спр. 86, арк. 1-39].

Делегатки були головним резервом кадрів для участі в господарсько-політичних кампаніях, влада намагалася опертися на делегатські збори при проведенні колективізації, використати їх для тиску на незгодних. Так, 1930 р. з сільських делегаток були виділені спеціальні жіночі бригади з хлібозаготівель, які відбирали зерно у заможних селян, з перевиборів керівних органів колгоспів, з поширення позики тощо [13, с. 66-69; 23, ф. 1, оп. 20, спр. 4213, арк. 5]. При окремих делегатських зборах в колгоспах Кам'янецького, Томаківського, Дніprobудівського та деяких інших районах діяли бригади делегаток-птахівниць, городниць, бригади з мобілізації коштів, з вербування до колгоспів та т.п. [23, ф. 1, оп. 20, спр. 4213, арк. 10]. Делегатки промислових підприємств Дніпропетровська, що взяли участь у хлібозаготівлях (виличили у одноосібників 120 пудів зерна), причому мешканки міста дійсно вважали причиною дефіциту продуктів харчування те, що селяни ховають хліб та спекулюють ним [22, ф. Р-1606, оп. 1, спр. 86, арк. 39].

Але все ж таки, судячи з матеріалів преси та звітів про роботу серед жінок, делегатки, як і раніше, більш охоче спрямовували свою енергію на вирішення конкретних проблем повсякденного життя працівників заводу чи колгоспу, зокрема на поліпшення жахливих побутових умов в робітничих селищах, організацію громадського харчування, боротьбу зі зловживаннями та недбалством в кооперативній торгівлі, які набували масштаб справжнього лиха. Так, в Дніпропетровську 60 бригад делегаток 1932 р. здійснювали перевірку «хлібних книжок», за якими здійснювався нормований розподіл хліба серед робітників, і виявили більше 300 випадків спекуляції та зловживань [22, ф. Р-1606, оп. 1, спр. 86, арк. 35]. Досить часто саме делегаткам належала ініціати-

ва у налагодженні роботи громадських ідалень та кооперативних крамниць, благоустрої робітничих бараків та гуртожитків на новобудовах [7, с. 26]. Житлове будівництво та розвиток соціальної інфраструктури катастрофічно не встигали за темпами індустріалізації, усунення побуту так і залишалось скоріше ідеологічним гаслом, елементом уявлень про світле майбутнє, ніж реальністю. Тож в екстремальних умовах форсованих суспільних перетворень влада намагалася перекласти вирішення спровокованих ними соціальних проблем на плечі громадськості. В цей період окрім функцій «поліції доброчинності», які більшовики визнавали за жіночим рухом на початку 1920-х років, організоване жіноцтво отримало нові обов'язки – активну участь у суспільному виробництві, у зв'язку з чим з'являються нові форми організації жінок – зльоти та з'їди жінок-колективісток, стахановок, рух п'ятисотниць, рух дружин інженерно-технічних працівників промисловості та ін.

У зв'язку з цим з кінця 1920-х рр. починається поступове згортання діяльності жінвідділів та делегатських зборів. Ще 1928 р. ЦК КП(б)У постановою від 13 червня запропонував не організовувати делегатських зборів там, де більшість робітниць уже пройшла через них, а зосередити головну увагу на залученні жінок до роботи всіх громадських організацій [7, с. 106]. В січні 1930 р. були ліквідовані партійні жінвідділи, замість них створювались жінсектори при відділах агітації та масових кампаній. 1931 р. відбулися останні вибори до делегатських зборів, а з 1933 р. вони перестали скликатися.

Радянська історіографія, повторюючи аргументи Л. Кагановича, який був ініціатором ліквідації жінвідділів, стверджувала, що делегатські збори своє завдання в основному виконали: «Коли вони створювались, то більшість трудящих жінок складали відсталі верстви і делегатські збори були розраховані на роботу з цією основною масою. А на початок 1930-х рр. відсталі верстви жінок, не залучені до суспільного виробництва, вже не складали більшості. Тому робота з відсталими верствами через делегатські зібрання не могла залишатися головним напрямком роботи серед жінок. Така форма стала ускладнювати мобілізацію широких мас жінок на боротьбу за виконання плану» [19, с. 99].

Досить справедливою нам видається точка зору Р. Стайтса, який ліквідацію вказаних організацій пов'язує з тим, що «нові керівники більше не вірили, м'яко кажучи, в будь-яку незалежну партійну роботу серед жінок, навіть всередині партії, і побоювались виникнення потенційної бази для опозиції тій божевільній політиці, до якої вони збиралися вдатися» [17, с. 465].

Таким чином, радянський жіночий рух в Україні за свою суттю та організаційною структурою не мав нічого спільного з дореволюційним, оскільки виник і функціонував в принципово іншій суспільно-політичній ситуації. Організаційною основою жіночого руху в 1920-х – на початку 1930-х рр. були делегатські збори. Існування і діяльність цих жіночих організацій повністю залежали від підтримки з боку влади, партійного керівництва, що визначали їхні цілі й завдання, особливості функціонування. Радянське законодавство, прямий контроль партійних органів, кадрова політика, фінансова залежність – усі ці фактори домінували над діяльністю цих організацій, визначали і координували її. На початку існування делегатських зборів в їх діяльності переважала традиційна для жіночих організацій спрямованість на вирішення соціальних проблем, що безпосередньо зачіпали інтереси жінок, та на

захист отриманих політичних та соціальних прав, що супроводжувалось намаганнями безпосередньо втрутитися в роботу владних установ. Делегатські збори дійсно стали досить ефективною формою заличення жінок до громадсько-політичного життя та їх адаптації до нових суспільно-політичних умов. Їх яскраво виражена антитрадиціоналістська спрямованість розхитувала патріархальний лад та сприяла поступовому засвоєнню жінками нових соціальних ролей та моделей поведінки. Але вони так і не стали втіленням «робітничої демократії» і не мали, фактично, жодних реальних повноважень і механізмів впливу на прийняття рішень. Влада не дозволила делегатським зборам стати виразниками специфічних інтересів жінок, майже відразу перетворивши ці організації на резерв відданих, ідеологічно вихованих кадрів, відглагоження партійного апарату та залишивши за собою право визначати сферу застосування їх громадської активності. Жіночий рух, фактично, інспірований владою, не став самостійною та впливовою громадською силою.

Література

1. Buckley M. Women and Ideology in the Soviet Union. – The University of Michigan Press, 1989. – 266 p.
2. Clements B. E. The Utopianism of the Zhenotdel // Slavic Review. – 1992. – Vol. 51, no. 3. – P. 485-496.
3. Айазова С. Г. Русские женщины в лабиринте равноправия (очерки политической теории и истории). – М.: Русинов, 1998. – 405 с.
4. Аракелова М. П. Государственная политика в отношении женщин Российской Федерации в 1920-е годы: опыт организации и уроки. – М.: РОССПЭН, 1997. – 369 с.
5. Арманд И. Ф. Статьи, речи, письма. – М.: Политиздат, 1975. – 287 с.
6. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
7. Вітрук Л. Д. Жінки-трудівниці в період соціалістичної індустріалізації: на матеріалах промисловості Української РСР. 1926 – 1932. – К.: Наукова думка, 1973. – 119 с.
8. Женский вопрос и женское движение: Хрестоматия / под ред. Э. Миловидовой. – М.: Госиздат, 1929. – 506 с.
9. Зорина С. 10 месяцев работы среди селянок Одесской губернии // Коммунарка Украины. – 1921. - № 7-8. – С. 3-4.
10. Итоги и перспективы работы среди женщин на Украине (по материалам Всеукраинского совещания женотделов 10-15 апреля 1925 г.). – Харьков: Книгоспілка, 1925. – 79 с.
11. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1970): В 8-ми тт. – Т. 4: 1927-1931. - М.: Политиздат, 1970. – 582 с.
12. Ленин В. И. Задачи пролетариата в нашей революции // Полн. собр. соч. – Т. 31. – С. 162-165.
13. Міжнародний комуністичний день робітниці. – Харків: Пролетар, 1931. – 94 с.
14. Порадник волорганізатора. – Харків: Всеукр. Держ. Вид-во, 1921. – 54 с.
15. Самойлова К. Организационные задачи отделов работниц. – М.: Госиздат, 1920. – 31 с.

16. Смоляр Л. О. Жінки Наддніпрянської України в XIX – на початку ХХ століття // Жіночі студії в Україні: жінка в історії і сьогодні / за заг. Ред. Л. О. Смоляр. – Одеса: Астропrint, 1999. – С. 76 – 109.
17. Стайтс Р. Женское освободительное движение в России: феминизм, нигилизм, большевизм (1860-1930). – М.: РОССПЭН, 2004. – 616 с.
18. Стефаненко Л. Жіноцтво України у довоєнний період // Жіночі студії в Україні: жінка в історії і сьогодні / за заг. Ред. Л. О. Смоляр. – Одеса: Астропrint, 1999. – С. 130-137.
19. Чирков П. М. Решение женского вопроса в СССР (1917-1937). – М.: Мысль, 1978. – 255 с.
20. Коммунарка Украины (Орган Центрального отдела работниц и крестьянок КП(б)У, Харьков).
21. Селянка України (Орган Центрального відділу робітниць та селянок КП(б)У, Харків).
22. Державний архів Харківської області.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Ю. В. Терещенко

Институт делегаток как организационная основа советского женского движения в Украине в 1920-х – в начале 1930-х гг.

Данная статья посвящена изучению института женских делегатских собраний в Советской Украине в 1920-х – в начале 1930-х гг. Особое внимание уделяется становлению и эволюции института делегаток, теоретическим и политическим принципам его функционирования, а также исследуется состав делегаток, особенности их социального статуса, основные направления и итоги работы. Результаты данного исследования свидетельствуют о том, что делегатские собрания были основной формой вовлечения женщин в общественную и политическую деятельность.

Ключевые слова: делегатка, делегатское собрание, женское движение, женский вопрос, женотдел.

J. V. Tereschenko

The Delegates' Institution as the Organizational Basis of Soviet Women's Movement in Ukraine in 1920-1930s.

This paper is devoted to the investigation of the institution of delegates' meetings in Soviet Ukraine in 1920-1930s. Particular attention is given to the beginning and evolution of delegates' institution, theoretical and political principles of its activity. The staff of delegates, peculiarities of its social status, main directions and results of its work are also analyzed in this paper. From these studies we can draw a conclusion that delegates' meetings were the basic form of the participation of women in the public and political activities.

Key words: delegate, delegates' meeting, women's movement, women's question, Zhenotdel.